

SANJA ZUBČIĆ

Filozofski fakultet u Rijeci

Sveučilišna avenija 4, HR-51000 Rijeka

szubcic@ffri.hr

FONOLOŠKI OPIS GOVORA PODKILAVCA

U članku se na temelju građe iz upitnika *Hrvatskoga dijalektološkog atlasa* donosi fonološki opis govora Podkilavca.

0. Uvod

Upitnik Hrvatskoga dijalektološkog atlasa na temelju kojega je izrađen ovaj fonološki opis ispunjavala je Sanja Zubčić u prosincu 1998. i siječnju 1999. godine. Obavjesnice za ovo istraživanje bile su joj danas pokojna Vjekoslava Pilčić, rođena 1914., i Vinka Bogović, rođ. Pilčić, rođena 1949. godine.

Mjesto Podkilavac smješteno je u neposrednom zaleđu Rijeke, na prostoru koji se obično nazivlje Grobnišćinom. Površina Grobnišćine je oko 240 km². Čine je naselja administrativno podijeljena u dvije općine – Čavle i Jelenje. Naselja u Općini Čavle su: Čavle, Buzdohanj, Cernik, Grobnik, Kačani, Mikelji, Ilovik, Mavrinci, Podčudnič, Podrvanj, Soboli i Zastenice, a u Općini Jelenje: Baštijani, Brnelići, Drastin, Dražice, Jelenje, Kukuljani, Lopača, Lubarska, Lukeži, Martinovo Selo, Milaši, Podhum, Podkilavac, Ratulje, Trnovica, Valići i Zoretići. Naselja Svilno, Pašac i Orehovica administrativno pripadaju Gradu Rijeci.

Općina Čavle, prema popisu iz 2011. godine ima 7220 stanovnika, a Općina Jelenje 5321, od čega su u Podkilavcu 334.

U crkvenom je smislu prostor Grobnišćine podijeljen u tri župe: župa Sv. Bartola sa sjedištem u Cerniku, župa Sv. Filipa i Jakova sa sjedištem u Gradu Grobniku i župa Sv. Mihovila Arkandela sa sjedištem u Donjem Jelenju. Podkilavac je dio potonje.

Stanovnici Podkilavca, kao i svih mjesta smještenih uz rub Grobničkoga polja tradicijski su orijentirani na poljoprivredu i stočarstvo. Danas su te djelatnosti znatno slabije, a glavnina zaposlenih stanovnika radi u Rijeci.

Na cijelom se prostoru Grobnišćine komunicira grobničkim govorom, a razlike među pojedinim mjesnim govorima rijetke su i za pripadnost višoj hijerarhijskoj razini nebitne. Valja samo istaknuti duže trajanje nenaglašanih dužina u mjestima uz gornji tok Rječine (Kukuljani, Zoretići, Brnelići, Trnovica, Baštijani, Milaši). U tom je smislu govor Podkilavca odabran kao reprezentant grobničkoga govora pa su i ponuđeni podatci o cijeloj Grobnišćini.

1. Vokali

1.1. Inventar

Vokalski sustav ima pet samoglasnika u dugim i kratkim slogovima.

\bar{i}				\bar{u}
	\bar{e}		\bar{o}	
		\bar{a}		

i				u
	e		o	
		a		

Silabem je i kratki r .

1.2. Distribucija

Distribucija vokalskih fonema je slobodna, tj. svaki se samoglasnik može ostvariti na svim mjestima u riječi, ispred i iza pojedinih nevakala.

Iz nekih se primjera vidi da je postojala tendencija distribucijskoga ograničenja za ostvarivanje nekih vokala na samom početku riječi. Mehanizmi za njegovo otklanjanje bili su ispadanje početnoga vokala (*Mérika*) i protetsko *j* (*jin* D mn., *jix* A mn.). Danas toga distribucijskoga ograničenja nema (*Austrâlija*, *iglà*).

Dva se vokala mogu uzastopno ostvariti samo na granicama morfema – *slipoočnica*, *poobédvat*. Vokalski se slijed *au* unutar istoga morfema razbija intervokalnim *v* – *mjavûče*, *pávûk*.

U infinitivu i glagolskom pril. sadašnjem nema dočelnoga *i* – *dopejât*, *videt*; *nât*, *pôt*; *xòdět*, *kopâjūt*.

1.3. Primjeri

Dugi silabemi (naglašeni i nenaglašeni)

\bar{i}	<i>cîpā</i> 3. jd. prez., <i>famîlija</i> , <i>umrît</i> ; <i>žvèt</i> , <i>sînîx</i> G mn., <i>trètî</i> ‘treći’
\bar{e}	<i>natêžû</i> , <i>vesějî</i> , <i>razumê</i> ; <i>bêlit</i> , <i>vôlê</i> 3. mn. prez.

<i>ā</i>	<i>rāsāl, igrājū, kāntā</i> ‘pjeva’; <i>glāvā, cīcā</i> 3. jd. prez.
<i>ō</i>	<i>nōsnica, divōjka, postōl</i> N jd.; <i>prōjdite</i> 2. mn. imp., <i>pāzuxōn</i> ‘pazuhom’
<i>ū</i>	<i>zūjēn</i> 1. jd. prez., <i>ograjūjū, kāntūn; ošūšīt, kopājū</i>

Kratki silabemi (naglašeni i nenaglašeni)

<i>i</i>	<i>čīrāj čīr’, učītēj, zajik; prignūl, kičica</i> ‘skočni zglob’
<i>e</i>	<i>gījēdāmo, besēdami, rāstē</i> prez. 3. jd.; <i>besēda, tīme</i> ‘tjeme’
<i>a</i>	<i>rāme, mustāči</i> ‘brkovi’, <i>oplelā; zapišūje, nēdra</i>
<i>o</i>	<i>nōxat</i> ‘nokat’, <i>konōba, ; osāndesēt, lēto</i>
<i>u</i>	<i>kūxiāna, šmykūjiī</i> ‘smreka’, <i>ūlī</i> ‘ulje’, <i>drvū</i> L jd.; <i>buxā, jābuka</i>
<i>ʔ</i>	<i>vʔt, kʔv; umʔlā</i> pridj. rad. ž. jd.

1.4. Podrijetlo

Samoglasnici *ā a ē e ī i ō o ū u* kontinuantne su odgovarajućih vokala u ishodišnom sustavu. Govor je ikavsko-ekavski.

Posebnosti:

<i>ī</i>	<	<i>ē</i> , osim ispred <i>d, t, s, z, n, l, r</i> + stražnji vokal (zakon Jakubinskoga i Meyera) – <i>dītē, līp</i> ‘lijep’
	<	<i>e</i> u finalnoj sekvenciji <i>-aje</i> – N jd. <i>vesējī</i> ‘veselje’, <i>zdrāvji</i> ‘zdravlje’
<i>ē</i>	<	<i>ē</i> ispred <i>d, t, s, z, n, l, r</i> + stražnji vokal (zakon Jakubinskoga i Meyera) – <i>tēlo, sēno</i>
	<	<i>ē</i> – <i>mēso, pēt, prijēla</i> pridj. rad. ž. jd., <i>žēja</i>
<i>ā</i>	<	<i>ā</i> – <i>dān, igāl</i> G mn., <i>stāblō</i>
	<	<i>ē</i> iza palatala u <i>nāzlo</i> ‘gnijezdo’
<i>ū</i>	<	<i>ū</i> – <i>gōlūb, pūt, rūku</i> A jd.
	<	<i>ū</i> – <i>pūž, žūt</i>
<i>i</i>	<	<i>ě</i> , osim ispred <i>d, t, s, z, n, l, r</i> + stražnji vokal (zakon Jakubinskoga i Meyera) – <i>misēc, tīme</i> ‘tjeme’

<i>e</i>	<	ě, ispred <i>d, t, s, z, n, l, r</i> + stražnji vokal (zakon Jakubinskoga i Meyera) – <i>kolěno, dèlo</i> ‘posao’
	<	ę – <i>žět</i>
	<	ē u zanaglasnom položaju – <i>dèset, dèvet</i>
<i>a</i>	<	ǝ – <i>kolàc, pàlac</i>
	<	ę iza <i>j – jášmīk</i> ‘ječam’, <i>zajik</i> (< <i>jazik</i> nakon metateze)
<i>u</i>	<	ɔ – <i>taknūt</i> ‘taknuti’; u nastavku A jd. ž.: <i>glâvu, vòdu</i>
	<	ǫ – <i>buxá, vùna</i>
<i>r</i>	<	ɾ – <i>bɾki</i>
	<	ṛ – <i>kṛv</i>

2. Nevokali

2.1. Inventar

Sonanti			
<i>v</i>			<i>m</i>
	<i>l</i>	<i>r</i>	<i>n</i>
<i>j</i>			<i>ń</i>

Šumnici			
<i>p</i>	<i>b</i>	<i>f</i>	
<i>t</i>	<i>d</i>		
<i>c</i>		<i>s</i>	<i>z</i>
<i>í</i>	(<i>á</i>)		
<i>č</i>		<i>š</i>	<i>ž</i>
<i>k</i>	<i>g</i>	<i>x</i>	

U inventaru nema palatala *í*, koji je zamijenjen sonantom *j* (*kâšjēn, učítěj*), a u primjeru *prijatěl* zamijenjen je s *l*.

Labiodentalni spirant *f* dolazi u onomatopejama (*fūjkali*), u posuđenicama (*frigat*) i u leksemu *úfat se*.

Ispred vokala, *v* pokazuje svojstva sonanta, dok se ispred nevokala ponaša kao šumnik, pa se kao takav zamjenjuje s *f* – *ovác* G mn., ali *ófce* N mn., *dofcá* G jd., *óčjī*.

Fonem *d* noviji je fonem u sustavu, a funkcionira kao zvučni parnjak fonemu *í*. Dolazi u riječima koje su kasnije ušle u rječnik – *dâk, Madâr, rodēndân, rôdo*.

2.2. Distribucija

Svaki se nevokal u načelu može ostvarivati u početnom, središnjem i završnom položaju u riječi.

U početnom položaju mogu stajati dva sonanta samo pod uvjetom da je prvi *m* ili *v* – *mlâd*, *mrâv*, *vrât*.

Lateral *l* neizmijenjen je na kraju sloga – *bêlnâk* ‘bjelanjak’, *debêl*, *čûl*.

Svako se dočetno *-m* zamjenjuje sa *-n* u gramatičkim morfemima (*domišjân* 1. jd. prez., *zûbôn* I jd.) i kod leksičkih morfema brojeva (*ôsân*, *sédân*). U N jd. imenica muškoga roda ostaje *m* (*dîm*, *Vazâm*).

Slijed od dvaju nazalnih fonema razrješuje se na dva načina: 1. *mn* > *vn*: *sedavnâjst*; 2. *mî* > *mî* > *mj*: *dîmjâk*.

Ispred dentala *d* i *t* opreka *m* ~ *n* neutralizira se pa *m* > *n* – *osândesêt*, *pântîn*.

Na početku se riječi ne ostvaruju skupovi okluziv + afrikata (*čelâ*), okluziv + frikativ (*šenica*) i okluziv + okluziv (*tît*), ali za potonju postoji potvrda *tkât*.

Prvi je šumnik u slijedu od dvaju ili više njih zamijenjen drugim šumnikom (*č* > *š*: *mâška*, *kâška* ‘zmija’; *c* > *s*: *ostâ* G jd.), sonantom (*t* > *j*: *vôjka*) ili ispada (*xṛvâskî*).

Dvostruka je zamjena ishodišnojezičnoga prefiksa *və*:- 1. otpao je nakon ispadanja poluglasa: *dovâc*, *sê*, *sâkî*, *zêt* (ali *vnûk*, *mnûk*, *nûk*); 2. poluglas se zamjenjuje vokalom: *Vazâm*. Prijedlog se *və* realizira kao *va* (*va kuću*, *va selo*), a ispred riječi koje počinju vokalom i kao *v* (*v ajer* ‘u zrak’).

Početni slijed *və* otpao je u *sôllsê* N jd. s. ‘sve’, *sêga* G itd. prema *vâs* N jd. m. ‘sav’.

Sonant *v* ispada iz skupa šumnik + *v* + *r/l*: *četrtâk*, *srâka*, *srîbî*.

Očuvan je konsonantski skup *čr*: *črišna*, *črîvo*, *čṛnî*.

Očuvani su završni skupovi *st* (*sêst*), *šk* (*jâšk* G mn. od *jâška* N jd. ‘dio kopče’), *št* (*pêšt* ‘pregršt’), *zd* (*gròzd*), ali se ostvaruju i noviji: *âks* ‘osovina’, *štênk* ‘zglob pesti’.

Premetanje je zabilježeno u prefiksu *zîgnat* ‘izgnati’.

Osim navedenih, potvrđuju se još i ove promjene nevokala.

2.2.1. Zamjenjivanje:

<i>xí</i> < <i>kí</i>	<i>xîêr</i>
<i>zl</i> < <i>zd</i>	<i>nâzlo</i>
<i>xṛt</i> < <i>xṛpt</i>	<i>xṛtâ</i> G jd.
<i>or</i> < <i>vr</i>	<i>orêbâc</i>

2.2.2. Ispadanje:

<i>ž < žj < žđ</i>	<i>dāž</i>
<i>s < ds, ts</i>	<i>gràskī, xrvâskī</i>
<i>tr < tvr</i>	<i>četrťak, tđdo</i>
<i>sr < svr</i>	<i>sràka</i>

2.3. Podrijetlo

Nevokali *v m l r j n ņ p b f t d c s z č š ž í k g x* kontinuanste su odgovarajućih nevakala u ishodišnom sustavu.

Posebnosti:

<i>í</i>	<	<i>tāj – bráta, prūť ‘pruće’</i>
	<	u skupu <i>št – klíšta, išťu</i> 3. mn. prez.
<i>(đ)</i>	<	u riječima koje su kasnije preuzete u rječnik – <i>rôdo, Madâr</i>
<i>f</i>	<	onomatopejske riječi – <i>fűjkali ‘zviždali’</i>
	<	u kasnijim posuđenicama – <i>frígat ‘pržiti’</i>
	<	<i>pv – úfat se ‘nadati se’</i>
	<	<i>v</i> pred bezvučnim šumnicima – <i>dofcà</i> G jd., <i>óčjī</i>
<i>x</i>	<	<i>k, g</i> disimilacijom prvoga člana od dvaju susljednih okluziva u sljedovima <i>kk (mèxko), kt (làxti)</i> i <i>gt (nòxti)</i>
<i>j</i>	<	<i>đ – mejâš, prēja</i> samostalno i u skupu <i>žj < žđ – mòžjeni</i> N mn.
	<	<i>dāj</i> – u skupu <i>zdāj – gròzjī</i> N jd.
	<	<i>ĺ – dèbjī, jûdi</i>
	<	<i>ť</i> ispred <i>k</i> – <i>fűjkali, vðjka</i>
	<	<i>i</i> kao rezultat konsonantizacije u <i>kâj ‘gdje’</i>
	<	<i>ĺ < l</i> iza <i>k, g, x</i> ispred <i>e</i> – <i>gjedāmo ‘gledamo’</i>
<i>l</i>	<	<i>ĺ</i> u pojedinačnim primjerima – <i>prijatēl</i>
<i>n</i>	<	<i>m</i> u dočetnom položaju – <i>domišjān</i> I. jd. prez., <i>zúbōn</i> I jd., ali <i>dīm</i>

	<	<i>m</i> ispred dentala <i>d</i> i <i>t</i> – <i>osāndesēt, pāntīn</i>
	<	<i>n</i> u <i>nēdra</i>
<i>r</i>	<	<i>ř</i> – <i>môre, orát</i>
	<	<i>ž</i> intervokalno u prezentu glag. <i>mót</i> i njegovih kompozita – <i>mòrēn</i>
<i>s</i>	<	<i>c</i> ispred <i>t</i> – <i>ostá</i> G jd.
<i>š</i>	<	<i>č</i> ispred <i>k</i> – <i>káška</i> ‘zmija’, <i>máška</i>
	<	<i>č</i> ispred <i>n</i> – <i>lášna</i> ‘gladna’
	<	<i>č</i> ispred <i>m</i> – <i>jášmík</i> ‘ječam’
<i>t</i>	<	<i>táj</i> u <i>smète</i>
<i>v</i>	<	<i>m</i> ispred <i>n</i> u <i>sedavnâjst</i>
<i>ž</i>	<	u <i>žépa</i> ‘džep’

3. Prozodija

3.1. Inventar

Prozodijski inventar čine tri naglasaka: $\hat{\quad}$ \sim $^{\prime}$ te nenaglašena dužina ($\bar{\quad}$) i kračina ($\check{\quad}$).

Dugi naglašeni silabemi mogu biti silaznoga i uzlaznoga tona. Nenaglašeni silabemi mogu biti dugi, osim *r*, i kratki. Dugi nenaglašeni silabemi mogu se naći ispred i iza naglasaka. Stoga se u riječi može ostvarivati više dugih vokala. Slogotvorno *r* je uvijek kratko.

3.2. Distribucija

Distribucija je prozodijskih jedinica slobodna s ograničenjem za ostvarivanje akuta u jednosložnim riječima (*jâj* G mn.) te u finalnoj poziciji višesložnih riječi (*vodê* G jd., *sidi* 3. jd. prez.). U tim je pozicijama dokinuta opreka po intonaciji.

Naglašeni se i nenaglašeni kratki vokali obvezatno dulje u slogu zatvorenu sonantom. Na mjestu ishodišnoga kratkoga akcenta u nezadnjem se slogu razvio zavnuti naglasak (*opānak* \sim *opānki*, *pālac* \sim *pālci*), a na mjestu prednaglasne kračine prednaglasna duljina (*lonác* \sim *lōncá*, *konác* \sim *kōncá*, *dolác* \sim *dōlcá*). Zabilježena su i nesustavna duljenja kratkih naglašanih vokala u nezadnjem slogu pred suglasničkim skupom.

3.3. Podrijetlo

Prozodijske se značajke izvode iz starohrvatskoga troakcenatskoga sustava:

ˆ	<	ˆ – <i>mēso, zīd, zûb</i>
	<	˜ – u jednosložnim riječima i u ultimi višesložnih – <i>nī</i> 3. jd. prez., <i>kī</i> 'koji', <i>snogē</i> G jd., <i>bizīš</i> 2. jd. prez.
	<	˝ u zadnjem/jedinom slogu zatvorenu sonantom – <i>dlān, ogāh, dīm, stōl, kōh, sīr, puštēn</i> , pridj. rad. <i>pustīl, ulovīl, dāl, došāl, sidēl</i> (prema npr. <i>dēd, mladīl, prāg</i>)
	<	˝ ispred sugl. skupa u nezadnjem slogu – <i>kūštēr, lāstavica</i>
		˝ sjevernočakavska metatonija u nezadnjem slogu u određenim kategorijama: a) u prezentu glagola kojima infinitivna osnova završava na <i>nu</i> , a akcent im u infinitivu nije u ultimi – <i>būšnūt ~ būšne</i> 3. jd. prez., u prezentskoj osnovi glagola s tematskim vokalom <i>a</i> kojima akcent u infinitivu nije u ultimi – <i>kāšjat ~ kāšje</i> , te u glagola <i>sēst ~ sēde, šit ~ šije, ubīt ~ ubije, zūt ~ zūje</i> ; b) u određenu liku svih dvosložnih i dijela ostalih višesložnih pridjeva koji u jednini muškoga roda neodređenoga lika imaju kratki naglasak u ultimi – <i>bogāta ~ bogātā</i> (prema <i>bogāt</i>), <i>dūg ~ dūgī</i> ; <i>visòk ~ visòkī</i>
˜		˜ osim u jednosložnim riječima i u ultimi višesložnih – <i>di-vōjka, zīše, pītā</i> 3. jd. prez., <i>sūša</i>
		˝ duljenjem u nezadnjem slogu zatvorenu sonantom – <i>opānki</i> (~ <i>opānak</i>), <i>pālci</i> (~ <i>pālac</i>)
		˝ duljenjem u nezadnjem slogu pred sugl. skupom – <i>ōgrada</i>
ˊ		˝ – <i>nēbo, sestrá, òko</i>
–		˜ duljenjem u nezadnjem slogu zatvorenu sonantom – <i>dolāc ~ dōlčā, konāc ~ kōncā, lonāc ~ lōncā</i>
		˜ u zanaglasnom položaju ispred završnoga <i>l</i> u pridj. rad. – <i>dignūl, digāl, xītāl, uštipnūl</i>

Zaključak

Fonološke su značajke one na temelju kojih se najvećma određuje pripadnost višemu hijerarhijskomu rangu. Mjesni je govor Podkilavca, kao reprezentant grobničkoga govora, čakavski. Analizirane fonološke značajke mjesnoga govora Podkilavca upućuju na sljedeće:

Sustavna metatonija kratkoga naglaska u analiziranim trima kategorijama nedvojbeno upućuje na pripadnost sjeverozapadnomu čakavskomu arealu. Isto potvrđuju: prijedlog *va*, redukcija početnoga slijeda *və* u kosim padežima zamjeničkoga pridjeva s osnovom *vas-*, uzlazni ton sekundarno produženoga naglaska u slogu zatvorenu sonantom i refleks staroga sufiksa *-əje*.

Sustavan ikavsko-ekavski refleks jata prema pravilu Jakubinskoga i Meyera ključan je čimbenik u atribuiranju ovoga govora ikavsko-ekavskom dijalektu čakavskoga narječja.

Zbog postojanja zavirutoga naglaska te mogućnosti duljenja kratkoga naglaska u nezadnjem slogu pred suglasničkim skupom, govor se Podkilavca, kao reprezentant grobničkoga govora svrstava u primorski poddijalekt čakavskoga ikavsko-ekavskoga narječja.

Građa i literatura

ZUBČIĆ, SANJA 1998./1999. Upitnik za HJA – Podkilavac (u rukopisu)

***1981. *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. Posebna izdanja ANU BiH, LV/9. Sarajevo.

LUKEŽIĆ, IVA 1988. Grobnička čakavština (fonološki i morfološki sustav). *Grobnički zbornik 1* [ur. Irvin Lukežić]. Rijeka: Koordinacijski odbor mjesnih zajednica Grobinštine, 239–263.

LUKEŽIĆ, IVA – SANJA ZUBČIĆ 2007. *Grobnički govor XX. stoljeća*. Rijeka: Katedra Čakavskoga sabora Grobnišćine.

The phonological description of the Podkilavac speech

Summary

The paper discusses the phonological system of Podkilavac on the basis of the author's field work.

Ključne riječi: fonologija, Podkilavac, Hrvatski jezični atlas, ikavsko-ekavski dijalekt, čakavsko narječje

Key words: phonology, Podkilavac, Croatian Linguistic Atlas, Ikavian-Ekavian dialect, Čakavian dialect group